

XALQARO XUSUSIY HUQUQDAGI KIBER HUQUQNING KOLLIZION MASALALARI

Qo'chqorov Jasur Baxtiyor o'g'li

Toshkent Davlat Yuridik Universiteti talabasi

Jasurqochqorov461@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqola xalqaro xususiy huquq huquqdagi kiber huquqning bugungi kundagi ahamiyati, shu bilan birga kiber huquqning amaliyotining dolzarb va kollizion masalalari haqida alohida to'xtalib o'tilgan. Bundan tashqari, mazkur maqolada muallif xalqaro kiber huquqning O'zbekiston Respublikasida hamda jahon davlatlarida tutgan o'rni, yuzaga keladigan kamchiliklarni tahlil qilgan. Ushbu tahlillar natijasida olingan ilmiy natijalar asosida xalqaro xususiy huquq doirasida kiber huquqdagi dolzarb masalalarni hal etishning muqobil usullaridan foydalanish yuzasidan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: kiber huquq, nizolar, kolliziya, kollizion huquq, xalqaro prinsip, chet el elementi, subyekt, obyekt.

CONFLICTING ISSUES OF CYBER LAW IN PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Abstract: This article focuses on the current importance of cyber law in private international law, as well as current and conflict issues in the practice of cyber law. In addition, in this article, the author analyzes the role of international cyber law in the Republic of Uzbekistan and in the world, the shortcomings. Based on the scientific results obtained from these analyzes, proposals and recommendations for the use of alternative methods of addressing current issues in cyber law in the framework of private international law have been developed.

Keywords: cyber law, conflicts, conflict, conflict law, international principle, foreign element, subject, object.

a Bugungi kunda internet har bir insonning kundalik hayotining muhim qismiga aylandi. Asosiy aloqalardan onlayn xaridlargacha u butun dunyoni egallab kelmoqda. Kompaniyalar o'z faoliyatini internet orqali davom ettirishni ham tanladilar. Natijada elektron tijoratning o'sishi. Ko'pgina davlat tartib-qoidalari ham onlayn tarzda amalga oshirilmoqda va elektron moliya so'nggi bir yil ichida juda katta o'sishni kuzatdi. Internetning o'sishi bilan u bilan bog'liq xavflar ham oshdi. Kiberhuquq kiber jinoyatlarning oldini olish uchun kibermakon ustidan qalqon vazifasini bajarmoqda. Garchi bu qonun chiqaruvchilar va jinoyatchilikka qarshi kurash uchun qiyin vazifa

bo`lsada. Rasmiylar internetda sodir bo`ladigan noqonuniy xatti-harakatlarning oldini olish uchun qonunlar yaratish va o`rnatishni o`z zimmalariga oldilar. Xalqaro xususiy huquqning predmeti ko`p qirrali (shaxsiy, mulkiy, oilaviy, mehnat, xizmat ko`rsatish) munosabatlarni o`z ichiga qamrab oladi. Ushbu huquq qoidalarini puxta o`zlashtirish respublikamizda boshqa davlatlarning jismoniy va yuridik shaxslari ishtirokida o`rnatilgan ijtimoiy iqtisodiy munosabatlar yuzasidan vujudga keladigan muammolar va nizolarni malakali hal qilish uchun zarurdir. Kiber huquq, shuningdek, Internet huquqi yoki kiber huquq sifatida ham tanilgan, huquqiy informatika bilan bog`liq bo`lgan umumiy huquqiy tizimning bir qismi bo`lib, axborotning raqamli aylanishini, elektron tijorat, dasturiy ta`minot va axborot xavfsizligini nazorat qiladi. U huquqiy informatika va elektron elementlar, jumladan, axborot tizimlari, kompyuterlar, dasturiy ta`minot va texnik vositalar bilan bog`liq. U Internetga kirish va undan foydalanish kabi ko`plab sohalarni o`z ichiga oladi, turli kichik mavzularni, shuningdek, so`z erkinligi va onlayn maxfiylikni o`z ichiga oladi. Kompyuter firibgarligi va suiiste`moli to`g`risidagi qonun 1986 yilda qabul qilingan CFAA (Computer Fraud and Abuse Act) deb nomlangan birinchi kiber qonun bo`ldi. Bu qonun kompyuterlarga ruxsatsiz kirishning oldini olishda yordam beradi. Shuningdek, ushbu qonunni buzganlik yoki har qanday noqonuniy faoliyatni amalga oshirganlik uchun jazolar keltirib o`tilgan. Chet el huquqshunosligida Internet-huquqi dastlab huquqning mustaqil sohasi sifatida emas, balki huquqning turli sohalari bilan bog`liq bo`lgan va qandaydir Internet bilan bog`liq bo`lgan munosabatlarni tartibga soluvchi ko`p yo`nalishli huquqiy normalar va institutlar majmui sifatida qaralgan edi. Kiberhuquq axborot almashinuvi dasturiy ta`minotni ishlab chiqish va Internet resurslarining ishlash masalalarni o`z ichiga oladi. Boshqacha qilib aytganda, kiber huquq yuridik fanning bir sohasi sifatida, kompyuter texnologiyalari va yoki virtual makon bilan uzviy bog`liqlikda mavjud bo`lgan barcha huquqiy munosabatlarni tadqiqot qilishga davogarlik qiladi. O`zbekiston Respublikasi Fuqarolik Kodeksining 1158-moddasini quyidagi qoida bilan to`ldirish mumkin: "Internetda rivojlanayotgan huquqiy munosabatlarni tartibga solishda qo`llaniladigan qonunni belgilashning o`ziga tartibga solishda qo`llaniladigan qonunni belgilashning o`ziga xos xususiyatlari tegishli huquqiy munosabatlarning ikki yoki undan ortiq davlatlarning huquqiy tartibi bilan huquqiy aloqasi namoyon bo`lishi asosida belgilanadi". Kiber qonun yoki IT qonuni Internet qonuni deb ataladi. Kiber-huquq ta`rifida aytilishicha, bu Internet, hisoblash, kibermakon va tegishli huquqiy masalalarni hal qilish uchun mo`ljallangan huquqiy tizimdir. Kiber huquqqa to`g`ri kirish: bu "qog`ozsiz dunyo"dagi "qog`oz qonunlar". Kiber huquq intellektual mulk, shartnoma, yurisdiksiya, ma`lumotlarni himoya qilish qonunlari, maxfiylik va so`z erkinligi jihatlarini o`z ichiga oladi. U dasturiy ta`minot, axborot, onlayn xavfsizlik va elektron tijoratning raqamli aylanishini boshqaradi. Kiber huquq sohasi elektron hujjatlarni huquqiy tan olishni ta`minlaydi. Shuningdek, u elektron tijorat operatsiyalari

va elektron to'ldirish uchun tuzilmani yaratadi. Shunday qilib, Kiber qonunning ma'nosini tushunish uchun u Kiberjinoyatlarga qarshi kurashishning huquqiy infratuzilmasi hisoblanadi. Elektron tijoratdan foydalanishning ko'payishi qonunbuzarliklarga yo'l qo'ymaslik uchun tegishli tartibga solish amaliyotlarini o'rnatish muhim ahamiyatga ega. Kiberxavfsizlik bo'yicha qo'llaniladigan qonunlar mamlakatdan mamlakatga va ularning tegishli yurisdiksiyasiga ko'p jihatdan farq qiladi. Xuddi shunday jazolar ham sodir etilgan jinoyatga qarab jarimadan ozodlikdan mahrum qilishgacha o'zgaradi. Fuqarolar kiberxavfsizlikka oid barcha ma'lumotlarni yaxshi bilishlariga ishonch hosil qilishlari uchun o'z davlatlarining kiber qonunlarini bilishlari juda muhimdir. 1986-yilda qabul qilingan “Kompyuter firibgarligi va suiiste'mollik to'g'risida”gi qonun ilk bor mavjud bo'lgan birinchi kiber qonun bo'lib, u kompyuterlarga ruxsatsiz kirishni va raqamli ma'lumotlardan noqonuniy foydalanishni taqiqlagan. Boshqa har qanday qonun singari kiber qonun ham odamlar va kompaniyalar internet va kompyuterlardan qanday foydalanishi kerakligini belgilaydigan qoidalardan iborat. Boshqa qoidalar odamlarni internetda yovuz niyatli odamlar tomonidan boshqariladigan kiberjinoyat tuzog'iga tushib qolishdan himoya qiladi. Barcha kiberjinoyatlarni 100% jilovlash deyarli imkonsiz bo'lsa-da, butun dunyoda joriy etilgan qonunlar yordam beradi. Endi savol tug'iladi, kiber huquq va uning ahamiyati nima? Kiber huquqning ahamiyatini quyidagi fikrlar bilan tushunish mumkin:

- U Cyberspacedagi barcha harakatlar va reaksiyalarni belgilaydi.
- Barcha onlayn tranzaksiyalar xavfsiz va himoyalangan bo'lishi ta'minlanadi
- Barcha onlayn harakatlar kiber huquq xodimlari tomonidan nazorat qilinadi.
- Jismoniy shaxslar, tashkilotlar va hukumatning barcha ma'lumotlari va mulki uchun xavfsizlik
  - Tegishli sinchkovlik bilan noqonuniy kiber faoliyatni jilovlashga yordam beradi
- Har qanday kibermakonda amalga oshirilgan barcha harakatlar va reaksiyalar u bilan bog'liq bo'lgan qonuniy ta'rifga ega
  - Barcha elektron yozuvlarni kuzatib boradi
  - Elektron boshqaruvni o'rnatishga yordam beradi
- 2021 yil boshida internetdan foydalanadigan odamlar soni 4,66 milliarddan oshdi. Har yili bu raqam 7 foizga oshadi. Bu shuningdek, har kuni deyarli 875000 yangi foydalanuvchilarni hisobga olishi mumkin degan ma'noni anglatadi.
- Kibermakondan foydalanishning tez sur'atlarda o'sishini hisobga olgan holda, qat'iy kiberqoidalarni amalga oshirish va ulardan foydalanish foydalanuvchilar uchun xavfsiz muhitni yaratishga yordam beradi. Tez rivojlanayotgan dunyoda yashab, unga hamqadam bo'ladigan yagona narsa bu Internetdir. U dastlab axborot vositasi sifatida boshlangan bo'lsa-da, bugungi kunda u aloqa va tijoratda yordam beradi. Juda

murakkab va har kuni rivojlanib borayotgan kibermakonlardan foydalanish odatiy holga aylandi, shuning uchun kiberjinoyatlarning ko'payishi muqarrar.

•Ma'lumotlar va maxfiylikni himoya qilish ham shaxsiy, ham ommaviy ma'lumotlar to'liq himoyalangan bo'lishi kerak. Shaxsiy va moliyaviy ma'lumotlar har doim kiber jinoyatchilarni jalb qiladi. Ushbu ma'lumotni boshqa har qanday shaxs tomonidan suiiste'mol qilish noqonuniy hisoblanadi va bu qonunlar o'sha erda kuchga kiradi. •Bundan tashqari, kiber jinoyatlar hudud bo'yicha jinoyatlar tarmoqqa ulangan texnologik qurilmada sodir bo'ladigan har qanday noqonuniy harakatlarini aniqlashda qo'llaniladi. Ushbu jinoyatlar orasida onlayn va tarmoq hujumlari, tovlamachilik, ta'qib qilish, pul yuvish, xakerlik va boshqalar kiradi.

• Intellektual mulk - Intellektual mulk asosan shaxs yoki guruhning ishi, dizaynlari, ramzlari, ixtirolari yoki ularga tegishli bo'lgan nomoddiy va odatda patentlangan yoki mualliflik huquqi bilan himoyalangan har qanday narsadir. Endi kiber o'g'irlik xuddi shu nomoddiy narsalarni o'g'irlash yoki noqonuniy foydalanishni anglatadi.

• Elektron va raqamli imzolar - Hozirgi kunda aksariyat jismoniy shaxslar va kompaniyalar elektron yozuvlarni tekshirish uchun elektron imzolardan foydalanadilar. Bu ishonchli va muntazam bo'lib qoldi. Ushbu imzoning boshqasi tomonidan noto'g'ri foydalanish noqonuniy va shuning uchun kiber jinoyat hisoblanadi. Texnologiya sohasining jadal rivojlanishi tufayli kibermakondan foydalanish odatiy holga aylandi. Ushbu o'sish bilan u juda ko'p ijobiy tomonlarga ega, ammo ko'proq kamchiliklarga ega. Shunday qilib, 2000-yilda Xalqaro xarakterga ega bo'lgan IT qonuni joriy etildi. Bu barcha onlayn qaydlar va faoliyatlar huquqiy boshqaruv spektri ostiga olinishini ta'minlash uchun amalga oshirildi. Hindiston kiber tahdidlar bo'yicha boshqa davlatlar orasida birinchi beshlikka kirgan. Ammo 2000 yildagi IT ACT va unga kiritilgan tuzatishlar bo'lgan har qanday kiberjinoyatlarga qarshi kurashish va ularga qarshi kurashish uchun u faqat bitta kuchli qonunga ega. Xalqaro xususiy huquq doirasida har bir masala dolzarb bo'lgani kabi kiber huquq sohasi ham xalqaro huquq subyektlari doirasida muhim o'rin egallaydi. Kiber huquqning mohiyati hamda tushunchalarining umumiy tavsifini jamlashtirib, kelib chiqishi hamda ahamiyatining oshib borishi jarayoni uzoq vaqtni boshdan kechirmadi. Bu tushunchalarning vujudga kelishi uchun yillar asrlar talab etilmadi. Shunchaki qisqa muddat ichida ushbu sohaning ahamiyatining oshib borishi mohiyati jihatidan dolzarblik masalalarini ham jahon darajasida birinchi o'ringa olib chiqdi. Biz xalqaro xususiy huquq doirasida kiber huquqni kichkina bir tizim deb o'ylashimiz mumkin. Ammo ushbu tizimni ichiga kirib e'tibor beradigan bo'lsak, kiber huquq ham o'zining ichki tuzilishiga ega ekanligini ko'rishimiz mumkin. Qisqacha qilib aytganda kiber huquq huquqning qolgan boshqa barcha sohalari bilan hamkorlikda talqin qilinadi. Aynan XXI asrga kelib oila, mehnat,

fuqaollik hamda boshqa huquq sohaslarini kiber huquq bilan mujassamlashganini ko`rishimiz mumkin. Bu kiber huquqning mohiyati jihatidan qanchalik muhimligini ko`rsatib beradi hamda nafaqat dunyo mamlakatlarida balki, O`zbekistonda ham ushbu huquq sohasini dolzarbligini oshirishni talab qiladi. Kiber hudud va unda yuzaga keladigan munosabatlar muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Bunda biz yuqorida qayd etgan kibermaydon tushunchasi ham kiber hududda yuzaga keldigan munosabatlarda keng qo`llaniladi. Hammamizga ma`lumki, internet chegara bilmaydi, uni hudud bilan cheklab bo`lmaydi. Ammo, shunday masalalar borki, kiberhuquqda ahamiyatlilik jihatidan muhim ahamiyat kasb etgani hamda davlatlarni yuritayotgan siyosatidan kelib chiqqan holda ma`lum manoda “to`siq” bo`ladigan jihatlarni inobatga olgan holda kiber huquq hudud jihatdan chegaralanadi va cheklanishi ham mumkin. Qisqacha qilib aytadigan bo`lsak, jahondagi mamlakatlarni barchasida ham internet tezlik jihatdan, foydalanish jihatidan farq qilishi mumkin. Bundan tashqari, bir davlat hududida foylanishga ruxsat etilgan ilova yoki web saytdan boshqa davlat hududida foydalanib bo`lmasligi mumkin. Biz bularning yaqqol misolini hayotimizda ko`rishimiz mumkin. O`zbekiston Respublikasida foydalanilishi taqiqlanilgan hamda to`siq qo`yilgan ilovalar yoki web sahifalar mavjud bo`lib, boshqa mamlakatlar hududida ushbu ilova hamda web saytdan foydalanish mumkin. Ikkinchi tomondan, kiber hududlarda yuzaga keladigan munosabatlarni aynan yer jihatdan emas balki, ko`lam jihatdan farqlashimiz mumkin. Bu yerda shuni takidlashimiz kerakki, kiber huquqqa nisbatan hudud so`zining foydalanilishi aynan ma`lum bir ilova yoki web sahifaning foydalanilishiga qarab ushbu web sahifa yoki ilovaning hududini aniqlashimiz mumkin. Misol uchun, shunday ilovalar yaratiladiki, ushbu ilovalar maydoni ko`lami faqat bir nechta davlat bilan chegaralanib qoladi yoki ushbu holat web sahifalardan ham uchrashi mumkin. Shularni hisobga olgan holda xalqaro xususiy huquq doirasida kiber huquq ma`lum bir shahar, davlat yoki bir nechta davlatlar hududida foydalanilishi mumkin bo`lgan kiber huquq obyektlarining kiber huquq subyektlari o`rtasidagi munosabatlarni tartibga soladi. Har bir huquq sohasida bo`lgani kabi kiber huquqda ham subyektlar hamda obyektlar mavjud. Kiber munosabatlarda subyektlar ko`lami hamda obyektlar ko`lami o`zgarib boradi. Kiber huquq aynan munosabat ishtirokchilari o`rtasida yuzaga keldigan nizolarni tartibga soladi. Kiber munosabatlar ishtirokchisi bo`lish uchun aynan chegara yoki to`siq mavjud emas. Har qanday jismoniy (fuqarolar, chet el fuqarolari hamda fuqaroligi bo`lmagan shaxslar nazarda tutilyapti), yuridik shaxslar kiber munosabat ishtirokchisi bo`lishi mumkin. Kiber huquqda fuqarolik huquqida bo`lgani kabi har qanday jismoniy yoki yuridik shaxs o`zi anglamagan holda ham munosabatga kirishadi. Misol uchun, biz internet sahifalaridan yoki ilovalardan foydalanganimizda kiber huquq ishtirokchisiga aylanamiz. Chunki, ba`zi ilova yoki internet sahifalardan foylanishni boshlaganimizda bir ma`lum shartlar taqdim etiladi hamda ushbu shartlarni qabul qilsakkina biz ilova

yoki sahifadan foydalana olamiz. Agar biz ilova yoki sahifadan foydalanishda shartlarni qabul qilib, ushbu shartlarga amal qilmaydigan bo`lsak munosabat tugatiladi ya`ni ilova yoki sahifa bizni foydalanishimizni taqiqlab qo`yadi. Kiber aloqalarda kollizion masalalar bugungi kunda juda ham muhim hisoblanadi. Bugungi kunga kelib, kollizion masalalar har bir huquq sohasining eng dolzarb masalasi hisoblanadi. Kolliziya bor joyda hamisha tushunmovchilik hamda kelishmovchiliklar mavjud bo`ladi. Shuning uchun ham kiber munosabatlarda kolliziya vujudga kelishi kiber huquq subyektlari uchun juda ham dolzarb masala hisoblanadi. Kiber huquq subyektlari o`rtasida yuzaga keladigan munosabatlar xalqaro huquqning umume`tirof etilgan prinsiplariga asoslanadi. Ya`ni, kiber huquq subyektlari o`rtasida munosabat yuzaga kelishida kolliziya vujudga kelishiga yo`l qo`yilmaydi. Aniqroq qilib tushintiradigan bo`lsak, kiber huquq subyektlari munosabatga kirishishda (shartnoma tuzishda, majburiyat qabul qilish yoki yuklatishda va boshqa munosabatlarda) kolliziya yuzaga kelmasligi uchun barcha talab, shartlarni to`liq kiritishi kerak. Kolliziyadagi eng asosiy muammo bu nizo kelib chiqqanda qo`llanadigan huquq muammosi hisoblanadi. Kiber huquq subyektlarini ko`lamini hisobga oladigan bo`lsak, juda ham ulkan maydonni tashkil etadi. Misol uchun kiber huquq subyekti sifatida bir tomon O`zbekiston Respublikasi fuqarosi hamda ikkinchi tomon Germaniya hududida joylashgan yuridik shaxs bo`lsa, ular qiyinchiliksiz munosabatga kirishishi mumkin yoki shartnomasi tuzishi, majburiyat olishi mumkin. Aynan shu yerda shartnoma shartlarini tuzishda har ikki tomon ham kolliziya vujudga kelmasligi uchun e`tiborli bo`lishi kerak. Ya`ni nizo kelib chiqqanda ikki tomonda ham huquqni qo`llash bo`yicha muammo vujudga kelmasligi kerak. Yuqoridagi ma`lumotlarni inobatga olib biz quyidagi takliflarni ayta olamiz:

- kiber huquq mohiyatidan kelib chiqib mamlakatimizda ushbu soha uchun e`tiborni kuchaytirish. Ushbu sohaga alohida e`tibor bergan holda qonun hamda qonunosti hujjatlar qabul qilish.

- Kiber huquqda yuzaga keladigan munosabat ishtirokchilari huquqlarini munosib himoya qilish maqsadida yuridik xizmat ko`rsatish markazlarida kiber munosabatlar uchun murojaatlar tizimini shakllantirish

- O`zbekiston Respublikasi jismoniy hamda yuridik shaxslari xalqaro xususiy huquqda kiber huquqning subyekti ekanligini inobatga olgan holda kiber huquq sohasida Xalqaro konvensiyasi yoki shartnomalarni ratifikatsiya qilish

- Kiber aloqalarda yuzaga kelishi mumkin bo`lgan kollizion muammolarni oldini olish maqsadida xalqaro xususiy huquq subyektlari o`rtasida vujudga kelishi mumkin bo`lgan aloqalarda xalqaro xususiy huquq prinsiplarini joriy qilish hamda nizolar kelib chiqqanda ularni oqilona hal qilish uchun har bir taraf uchun teng imkoniyatlar yaratib berish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi.
2. O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi
3. O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik protsessual kodeksi
4. “Kiber huquq” .Mualliflar jamoasi.
5. Богуславский М.М. “Международное частное право”
6. Гетьман-Павлова И.В. “Международное частное право.”
7. Odinayev, A., & Akramov, A. (2022). Issues of sovereignty and its legal aspects in islamic private law. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 12(4), 279-286.